

Adela Ptičar

Nada Vajs

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje

Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb

apticar@ihj.hr

nvajs@ihj.hr

## JEZIKOSLOVNO NAZIVLJE U PRVIM DVAMA HRVATSKIM PRAVOPISIMA IZ 1779. GODINE

U radu se prikazuje jezikoslovno nazivlje u prvim hrvatskim pravopisima, kajkavskome *Kratkome navuku za pravopisanje horvatsko* i štokavskome *Upućenju k' slavonskomu pravopisanju*. Oba su ta pravopisa objavljena 1779. godine u budimskoj sveučilišnoj tiskari za onovremene školske potrebe, imaju istu koncepciju i obrađuju posve istu pravopisnu problematiku na jednak način. Daje se usporedni pregled dvaju nazivoslovnih sustava, istražuju njihovi dodiri i uspoređuju s jezikoslovnom tradicijom te tako utvrđuje njihovo značenje za hrvatsko jezikoslovno nazivlje.

Dva školska priručnika, tiskana bez naznake autora 1779. godine u Budimu, *Kratki navuk za pravopisanje horvatsko*<sup>1</sup> i *Upućenje k' slavonskomu pravopisanju*<sup>2</sup>, prvi su hrvatski pravopisi<sup>3</sup>. *Kratki navuk* bio je namijenjen ško-

---

<sup>1</sup> Pretisak je objavljen u biblioteci Pretisci (knj. 4) Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2003., s pogovorom Nade Vajs i Vesne Zečević.

<sup>2</sup> Taj pravopis neki autori pripisuju zagrebačkome kanoniku, a poslije đakovačkome biskupu, Požežaninu Antunu Mandiću, koji je bio inspektor narodnih škola u Hrvatskoj i Slavoniji. Pod tim je autorstvom izdan i pretisak u Osijeku 1998., s pogovorom Ane Pintarić.

<sup>3</sup> Premda bi se i studija *Nauk za pisati dobro latinskiema slovima rieči jezika slovinskoga kojim se Dubrovčani i sva Dalmatia kako vlastitiem svojiem jezikom služi* Rajmunda Džamanjica iz 1639. mogla tretirati kao pravopis, on to ipak nije u pravom smislu, jer bi onda valjalo uzeti u obzir i poglavlja u rječnicima, Mikaljinu (*De ortographia pro lingua Illyrica / Od ortographie jezika slovinskoga ili načina od pisanja*), Della Bellinu (*Avvertimenti per poter leggere e scrivere con facilità le parole Illiriche scritte con caratteri Italiani*) ili Jambrešićevu (*Orthographia seu recta Croaticae — generali vocabulo Illyrice seu Slavonice — scribendi ratio*). Sve su to zapravo samo grafijske upute ili komentari na

lama u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, a *Upućenje* onima u Slavoniji, pa su objavljeni na tadašnjim dvama književnim jezicima, tzv. »hrvatskom« i »slavonskom«.

Ono što danas već općeprihvaćenim nazivom zovemo *hrvatski kajkavski književni jezik*, koji se kao izgrađen standard govorio i pisao u sjeverozapadnoj Hrvatskoj od 16. do početka 19. stoljeća, tadašnji su stvaraoci i leksikografi nazivali drukčije: *slovenski* (Pergošić, autor prve tiskane kajkavske knjige, i Habelić, autor prvoga kajkavskoga rječnika i djela *Zrcalo marijansko*), *horvatski* (autori 18. i 19. stoljeća od Jurja Muliha do Josipa Đurkovečkog), *ilirski* (*ilirički/ilirijanski*), *slovenski* i *horvatski* (leksikograf Andrija Jambrešić) te *ilirski* (leksikograf Adam Patačić). Zanimljivo je da su i nekajkavski pisci za taj jezik upotrebljavali naziv *horvatski* (npr. Matija Antun Relković)<sup>4</sup>. Iako se na prvi pogled čini kako je u nazivima za naš jezik od samih početaka postojala prava terminološka zbrka, temeljitija su istraživanja pokazala da su ti naoko različiti nazivi zapravo sinonimi.<sup>5</sup> Poznato je da se nakon 12. stoljeća u južnoj Hrvatskoj jezik nazivao *hrvatskim*, a nakon 15. stoljeća proširio se naziv *slovinski*, osobito u dubrovačkih pisaca, a to je zapravo isto što i kajkavska varijanta *slovenski*<sup>6</sup>, samo s ekavskom umjesto ikavske realizacije jata.

U 18. se stoljeću latinski pojam *illyricus*, koji dotada rabe samo latinisti, nalazi i u hrvatskim tekstovima, u različitim varijantama (*ilirički/ilirijanski/ilirski*), ali tako da se odnose samo na hrvatsko područje a ne više na čitavo južnoslavensko. U Slavoniji prvi tekstovi potječu tek iz sredine 18. stoljeća, što nije neobično kada se zna da je sve do kraja 17. stoljeća bila pod Turcima, a da joj je teritorij bio definiran 1745. osnivanjem triju županija (virovitičke, požeške i srijemske). Ti tekstovi međutim nisu bili početnički nego su odraz višestoljetne književnojezične tradicije koja se u povoljnijim društvenim prilikama samo prelila s ostalih hrvatskih područja. Ta se čvrsta jezična povezanost osobito pokazuje time što se već postojećim sinonimima *ilirički/slovinski* pridružuje i sinonim *slavonski*. Takvo usporedno nazivlje nalazimo već u Kanižlića, a potom i u dru-

---

vlastitu grafiju i grafiju drugih autora. Pojedinačnih grafijskih naputaka bilo je i u mnogim drugim djelima na čitavu području hrvatskoga jezika, no svi su se oni ticali pojedinih grafijskih rješenja. Tek su pravopisi koji su tema ovoga rada prvi hrvatski pravopisi i po naslovu i po sadržaju i po tome što su imali status službenih pravopisa u današnjem smislu.

<sup>4</sup> V. opširnije Stolac 1995.

<sup>5</sup> O tome v. više Vončina 1979b:271–287.

<sup>6</sup> Slovenci u to vrijeme svoj jezik nazivaju *kranjskim*.

gih, tako npr. gramatičari Tadijanović, J.S. Relković<sup>7</sup> i Brlić jezik zovu *ilirskim*, a M.A. Relković i Lanosović *slavonskim*. Ista terminološka raznolikost nalazi se i u promatranim pravopisima, pa tako u *Kratkom navuku* jezik se naziva *horvatskim*, a u *Upućenju – slavonskim*.

U obama se djelima, odmah nakon naslova, nalazi gotovo identična definicija pravopisa. Tako u *Kratkom navuku* stoji: »ortografija iliti pravopisanje je znanje reči z pravemi slovami pisati, nje vu prenašanju slovkih dobro razdeluvati i razlučnosti znamenja prikladno potrebuvati«, a u *Upućenju*: »pravopisanje iliti ortografija jest znanje riči pristojnima slovi pisati, nje kod ulamanja pravo diliti i različita zlamenja razlike upravno potribovati«. Kao što vidimo sadržaj je identičan, ali je izrečen u dvama književnim jezicima, a sama se definicija ne razlikuje bitno od suvremene.

Pojava je tih pravopisa povezana s terezijansko-jozefinskim reformama, prosvjetiteljskim apsolutizmom i demokratizacijom školstva u drugoj polovici 18. stoljeća u Habsburškoj Monarhiji. Takvo je političko stanje pogodovalo afirmaciji građanskoga društva, a za prosvjetu su posebno bile važne odredbe Johana Ignaza Felbigera *Allgemeine Schulordnung für die Normal-, Haupt- und Trivial-Schulen in den sämtlichen k.k. Erb-ländern*, 1774. za austrijski dio Monarhije i *Ratio Educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas*, 1777. kojima se i u Hrvatskoj (Slavonija, sjeverozapadna Hrvatska i dio Primorja) dopušta osnivanje škola na materinskom jeziku. Nakon više stoljeća reformira se katoličko školstvo i donose novi školski programi. Propisani se bečki udžbenici usklađuju i prevode na jezike naroda u Monarhiji, češki, hrvatski, poljski, rumunjski, slovački, slovenski, srpski.

U skladu s onodobnom politikom jake germanizacije pooštrene su odredbe glede znanja njemačkoga jezika i za učitelje i za prijam učenika u gramatičke škole, pa su po Felbigerovoj metodi svi ti priručnici morali imati usporedan njemački tekst: tako i prva dva hrvatska pravopisa.

Udžbenici su prema toj reformi bili namijenjeni raznim školskim predmetima, pa su u Hrvatskoj učenici iz njih učili npr. račun ili vjeronauk, ali najviše ih je bilo za jezičnu nastavu.

Nova se školska organizacija zasnivala na pravu države da nadzire čitavo školstvo i da se u svim školama podučava isto gradivo na jednak način. Preustrojtvom školstva osnivane su razne vrste škola, među njima i narodne škole, koje su se dijelile na gradske (tri učitelja), trgo-

---

<sup>7</sup> Njegov rukopisni *Dictionarium latino-germanico-illyricum* još nije pronađen.

više (dva učitelja) i seoske (jedan učitelj). Pravopisi koji su tema ovoga rada nose u naslovu oznaku da su namijenjeni narodnim školama (*Nationalschulen*).<sup>8</sup>

Oba se pravopisa sastoje od tri dijela: u *Kratkom navuku* to se naziva *del*, a *poglavlje* u *Upućenju*; potpodjele su oznaka za paragraf u *Kratkom navuku*, a *odilenja* u *Upućenju*, što je vidljivo iz sljedeće tablice:

Kratki navuk	Upućenje
<b>Del I:</b> Od pravoga potrebuvanja slov pri pisanju rečih	<b>Prvo poglavlje:</b> Od pristojnoga potribovanja slova kod upisivanja slovki i riči
§ 1: Od vzetja pravih slov	<b>I. odilenje:</b> Od potrebe velikih slova
§ 2: Od potrebuvanja velikih slov	<b>II. odilenje:</b> Od potrebe sličnih jednakoglasećih slova
<b>Del II:</b> Od narednoga rečih na slovke delenja i slovkih prenašanja	<b>Drugo poglavlje:</b> Od pristojnoga razdilenja ričih na slovke
<b>Del III:</b> Od prikladnoga razluke znamenj postavljenja	<b>Treće poglavlje:</b> Od pravoga potribovanja zlamenja razlike
<b>Del IV:</b> Pravopisni red nekojih zarad nekuliko spodobnešega izgovaranja ali skoro zevsema jednake koje slove dvojnih rečih, koje vu pisanju dobro razlučiti se imaju	Popisanje nikojih riči koje u glasu slične jesu, ali nje u pisanju razlučiti valja <sup>9</sup>

Da bi se pokazalo postoji li kakva sukladnost jezikoslovnoga nazivlja u tim dvama pravopisima, donosi se tablični usporedni pregled toga nazivlja. Masno su otisnuti nazivi koji su, bez obzira na različitost jezičnoga izraza, u obama pravopisima jednaki (npr. *glas*, *slovka*, *nadslovak/nadslovek*, *pravopisanje*, *pridavno ime*) ili s minimalnim leksičkim varijantama (tipa *znamenje razluke* ~ *zlamenje razlike*, *lastovito ime* ~ *vlastito ime*).

<sup>8</sup> U *Kratkom navuku*: »za potrebnost narodnih škol«, a u *Upućenju*: »za potrebu narodnih učionica«.

<sup>9</sup> Četvrti dio u obama pravopisima daje popis riječi sličnoga izgovora (danas bismo rekli minimalne fonemske parove): npr. *bolje* ~ *polje*, *čreda* ~ *čreva*, *cep* ~ *cel* ~ *cev*, homonime (riječi koje se razlikuju samo naglaskom, npr. *dug* ~ *dúg*, *luk* ~ *lúk*, *kùpiti* ~ *kupiti* itd.).

Tablica 1

suvremeni naziv	Kratki navuk	Upućenje
<b>I. interpunkcija</b>	<b>razluke znamenje</b>	<b>zlamenje razlike</b>
apostrof	pričrknja iliti <b>apoštrofuš</b> (')	zlamenje okraćenja iliti <b>apostrof</b> (')
crtica	<b>prestanje</b> iliti pauza	zlamenje počivanja ili <b>pristajanja</b> (–)
dijereza	znamenje razdružnosti (") (npr. oë)	zlamenje rastavljenja (")
dvotočje	dve piknice iliti kolon (:)	dvostruka dioka
navodnici	znamenje donaćanja ("")	zlamenje navađanja ("")
paragraf	znamenje sekanja	zlamenje odriza ili paragraf
spojnica	znamenje razdvojenja (=,-) (npr. dvoj- ali večfarb)	
	znamenje vezanja (-) (npr. v-lovu, k-bratu i za rastavljanje riječi)	zlamenje razdiljenja (-) (za rastavljanje riječi)
točka	piknica dokanćanja (.)	svršna dioka ili punktum (.)
točka sa zarezom	črknja s piknicum iliti semikolon (;)	zarezna dioka (;)
upitnik	<b>znamenje pitanja</b> (?)	<b>zlamenje pitanja</b> (?)
uskličnik	znamenje iskrićanja (!)	zlamenje izvikanja (!)
zarez	črknja iliti <b>koma</b> (,)	zareza iliti <b>koma</b> (,)
zagrada	znamenje vzapirajuće () ili [] i  ::	zlamenje umišanja () ili [] ili  ::  iliti parenthesis
zvjezdica	znamenje paske, vpametjemanja (*)	zlamenje bilježenja
<b>II. Ostali nazivi</b>		
broj (vrsta riječi)		rič broja
diftong	dvojglasnik	
glagol		rič vrimenita, rič vrimena
glas/fonem	<b>glas</b> <sup>10</sup>	<b>glas</b>
gramatički broj (množi- na, jednina)		uzmložani broj, jednostavni broj (mlogovrsni broj, jednovrsni broj)

<sup>10</sup> U *Kratkom navuku* govori se o *dugom, kratkom, otprtom, niskom i visokom glasu*, što su, s današnjega gledišta, fonetsko-fonološke naznake; više o tome, v. Vajs–Zečević 2003:63–64.

imenica	samostavno ime, samostavna reč	poglavitna rič
način (glagolski)		način
naglasak cirkumfleks akut gravis <sup>11</sup>	<b>nadslovek</b> kapični, <b>natkriveni nadslovek</b> ^ <b>oštri nadslovek</b> ^ <b>teški nadslovek</b> `	<b>nadslovak</b> <b>nadslovak natkrivni</b> ^ <b>nadslovak oštri</b> ^ <b>nadslovak teški</b> `
osoba	peršona	sopstvo
padež	padanje (prvo, drugo)	(treće, šesto) padanje
pravopis	<b>ortografija</b> iliti <b>pravopisanje</b>	<b>pravopisanje</b> iliti <b>ortografija</b>
pridjev	<b>pridavna reč, pridavno ime</b>	<b>pridavna rič, pridavno ime</b>
prijedlog	predlog	
rečenica	izgovor	izreka
rečenični period	objetje ( <b>perioduš</b> ) .....	svedorek ( <b>period</b> )
riječ	<b>reč</b>	<b>rič</b>
rod	spol (muški spol, ženski spol)	
samoglasnik	slova glasovita, samoglasnik, glasnik	glasovito slovo
sklonidba	padanje	prigibanje
slog	<b>slovka</b> (samoglasna ~)	<b>slovka</b>
slovo	<b>slova</b> ( <b>velika slova</b> )	<b>slovo</b> ( <b>veliko slovo</b> , malo slovo)
suglasnik	skupglasnik, <b>neglasovita slova</b>	<b>neglasovito slovo</b>
sricanje	šlabekovanje	
tvorba		izvađanje (riči)
vlastito ime	<b>lastovito ime</b>	<b>vlastito ime</b>
vrijeme		vtime (prošasto vtime)
zamjenica		nadime

<sup>11</sup> Budući da se u obama pravopisima o naglasku govori uglavnom kao o nad-slovnome znaku (*nadslovku*), za suvremeni je naziv stavljen latinski, onako kako se to nalazi u M. A. Relkovića od kojega su najvjerojatnije nazivi preuzeti, bez obzira na to koje su mu prozodijske osobine. U Relkovića *natkriveni* označava dugi slog, a tako je i u *Kratkom navuku*, ali su primjeri samo usklik ô i oznaka za slogotvornost (*êr*). U *Upućenju* je također oznaka slogotvornosti i duljine u muškom rodu glagol-skga pridjeva radnoga kada se u stihu izgovara kao jedan slog: *dâô, znâô, písâô*. Premalo je primjera u obama pravopisima da bi se prozodijske osobine *oštroga* i *teškoga nadslovka* mogle sa sigurnošću opisati.

Iz tablice možemo uočiti da se gotovo za sve jezikoslovne pojmove navedene u prvome stupcu u pravopisima rabe hrvatski nazivi. Na nekoliko mjesta uz hrvatski se naziv donosi i internacionalni latinizam: uz *pravopisanje* (N,U) – *ortografija*, uz *objetje* (N) i *svedorek* (U) – *period(uš)*, uz *pričrknja* (N) i *zlamenje okraćenja* (U) – *apostrof(uš)*, uz *črknja* (N) i *zareza* (U) – *koma*, uz *črknja z piknicum* (N) – *semikolon*, uz *dve piknice* (N) – *kolon*, uz *svršna dioka* (U) – *punktum*, uz *prestanje* (N) – *pauza*, uz *zlamenje umišanja* (U) – *parentesis*. Jedino za osobu *Navuk* ima samo latinizam – *peršona*.

Kada proučavamo jezikoslovno nazivlje, valja imati na umu da u starijim rječnicima izraze za jezikoslovne pojmove nalazimo tek pojedinačno<sup>12</sup>, a sustavno se ono počinje javljati tek s pojavom općih i školskih gramatika u 18. stoljeću koje opisuju latinski<sup>13</sup>, hrvatski ili njemački<sup>14</sup> jezični sustav hrvatskim jezikom.

U sljedećem abecednom popisu donose se svi jezikoslovni nazivi potvrđeni u prvim dvama hrvatskim pravopisima. Da bismo pokazali kontinuitet uporabe<sup>15</sup> pojedinih naziva u odnosu na *Kratki navuk* (kratica N) i *Upućenje* (kratica U), za svaki od njih naznačit ćemo simbolom ← mogući prijašnji izvor, kao i njegov eventualni kontinuitet → u djelima objavljenima nakon N i U. U zagradama se donose leksičke inačice natuknice, a suvremeno se značenje pojedinih naziva može potražiti u prethodnoj tablici u lijevom stupcu. Podatke za potvrde crpili smo iz jezičnih djela (rječnika, gramatika i sl.)<sup>16</sup>, kao i iz radova o povijesnom jezikoslovnom nazivlju.

*apostrof*: N (*apostrofuš*), U

*broj* (gram. broj): Mi, Bb, Lj, DB, B, T, R, L ← U → S

*črknja*: B ← N → Nem jez, G, M, Bk, Š

*dioka* (*svršna ~*): U

---

<sup>12</sup> Mislimo pri tome na Mikaljin, Della Bellin, Habledićev i Belostenčev rječnik.

<sup>13</sup> Gramatike latinskoga jezika pisane hrvatskim jezikom (preradbe poznate gramatike Emanuela Alvaresa): Tomo Babić *Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accommodata* iz 1712., Lovro Ljubušak (Šitović) *Grammatica latino-illyrica ex Emmanuelis...* iz 1713., Marijan Lanosović *Uvod u latinsko ričih slaganje* iz 1776.

<sup>14</sup> Blaž Tadijanović *Svašta po malo iliti kratko složenje imena i riči u njemački jezik* iz 1761., Matija Antun Relković *Nova slavonska i nimačka gramatika* iz 1767., *Nemška gramatika* Antuna Rajspa iz 1772., *Napućenje vu navuk nemiškoga jezika za potrebnost narodnih škol vugerskoga i horvatskoga kraljestva* iz 1780.

<sup>15</sup> U prikazu kontinuiteta uporabe pojedinoga naziva uzimali smo u obzir i leksičke varijante poput *dvojglasnik* : *dvojeblasnik* : *dvoglasnik*, s naznakama izvora.

<sup>16</sup> Razrješenje kratice v. u *Popisu izvora* na kraju članka.

*dvojjglasnik*: L (*dvoglasna slovka*) ← N → M (*dvojjglasnik*), Bb, M  
(*dvoglasnik*)

*glas*: R ← N, U → S, Bk

*glasnik*: N

*glasovito slovo*: V, K, Mi, Lj, DB, B, J, R, L N (*glasovita slova*), U →  
Vo, St (*v. i samoglasnik*)

*izgovor*<sup>17</sup>: N → Nem jez, Prav pis

*izvađanje*: U → Vo, St, Ve

*koma*: N, U<sup>18</sup>

*lastovito ime v. vlastito ime*

*način*: Mi, Bb, Lj, R, L ← U → S, Đ, M, Š

*nadime*: U<sup>19</sup>

*nadslovak*: R ← N (*nadslovek*), U → Vo, St, S

*natkriveni ~*: R (*natkriveno zlamenje*) ← N, U (*natkrivni*)

*oštri ~*: R ← N, U → Bk, M

*teški ~*: R ← N, U

*neglasovito slovo*: K, Mi, Lj, DB, B, R, L ← N (*neglasovita slova*), U

*objetje*: B (*objetje govorenja*<sup>20</sup>), ← N → Čt kn, Prav pis

*ortografija*: DB, R ← N, U

*padanje*: 1. sklonidba: B (*spadanje*), J (*spad*), R (*spadanje*),  
L (*spadanje*) ← N → S, Đ

2. padež: N

*paragraf*: U

*parenthesis*: U

*perioduš*: N, U (*period*) → Čt kn, Prav pis

*persona*: Bb, Lj, R → N (*peršona*)

*piknica*: N → Nem jez (*piknja*), Prav pis (*piknja*)

*poglavita rič*: U

*pravopisanje*: R ← N, U → St, G

*predlog*: N → St, Bk, M, Š

*prestanje*: N, U (*pristajanje*)

*pričrknja*: N

---

<sup>17</sup> U značenju 'artikulacijski ostvaraj' imaju DB, R, Vo, St.

<sup>18</sup> Ima i Brezovački u djelu *Matijaš grabancijaš dijak*.

<sup>19</sup> B i J imaju u značenju 'nadimak'.

<sup>20</sup> U značenju 'završeni odsječak govora', 'govorni period'.



*pridavno ime, pridavna reč / rič*: N, U → S, Đ, Bk, M, Ve  
*prigibanje*<sup>21</sup>: Bb, Lj, R, L ← U → S, Vl, M  
*punktum*: U  
*reč*: V, Mi, H, DB, B, J, R, L ← N, U (*rič*) → Vo, St, Š  
*rič broja*: L ← U  
*rič vrimena/vrimenita*: U → Nem gram (*reč vremenita, vremenoreč*),  
S (*vremenorič*), Đ (*vremenoreč*), M (*vremenoriječ*)  
*samoglasnik*: B (*samoglasno slovo*) ← N → Nem jez, Prav pis, Đ, G,  
Bk, M, S (*samoglasno slovo*), Š (*samoglasno slovo*)  
*samostavna reč / samostavno ime*: R, L ← N → S, Đ, Bk, M, Ve<sup>22</sup>  
*skupglasnik*: N → Nem jez, Prav pis, S (*skupglasno slovo*), Đ, G  
*slovka*: Mi, DB, B, J, L ← N, U → St, Vo, S, Đ, Bk, M, Š  
*slovo*: Mi, H, DB, B, J, R, L ← N, U → St, Vo, M, Š  
*sopstvo*: V, Mi, DB, B, L ← U → St, Vo, S  
*spol (muški/ženski)*: B, J ← N → Vo, Đ, Bk, M  
*šlabekovanje*: N  
*vlastito/lastovito ime*: H (*lastovito ~*), Lj (*vlastito ~*), R (*vlastito ~*), L  
(*vlastito ~*) ← N (*lastovito ~*), U (*vlastito ~*) → Vo (*lastovito ~*),  
Đ (*lastovito ~*), Bk (*vlastito ~*), M (*vlastito ~*)  
*vrime*: Bb, Lj, R, L ← U → Nem gram (*vreme*), Nem jez (*vreme*),  
S (*vrime*), Đ (*vreme*), Bk (*vrěme*), M (*vrěme*)  
*zareza*: B, J ← U → Bk, M<sup>23</sup>  
*zlamenje*<sup>24</sup> *razlike / razluke znamenje*: R ← N, U → St, S

Na osnovi obrađene građe nameću se ovi zaključci:

1. Dio hrvatskoga jezikoslovnoga nazivlja zajednički je obama pravopisima, pa u njima nalazimo: *apostrof/apostrofuš, glas, koma, lastovito/vlastito ime, nadslovak/nadslovek, neglasovita slova / neglasovito slovo, pravopisanje, pridavno ime / pridavna reč / rič, razluke znamenje / zlamenje razlike, slova/slovo, slova glasovita / slovo glasovito, znamenje / zlamenje pitanja, no istodobno oni su dio postojećega jezikoslovnoga nazivlja koje je zajedničko obama književnim jezicima.*

---

<sup>21</sup> Neki autori kao *pregibanje*; u nekih uz sklonidbu znači i fleksiju uopće.

<sup>22</sup> Svi izvori osim N imaju *samostavno ime*.

<sup>23</sup> Svi izvori osim U imaju *zareza*.

<sup>24</sup> U tom liku svi izvori osim N.

2. Neki se jezikoslovni nazivi nalaze samo u jednom od priručnika, ali su i oni dio tradicije, i to bez obzira na književni jezik kojemu pripadaju. Tako se npr. *padanje prije Kratkog navuka* nalazi u Belostenca, Jambrešića, Relkovića i Lanosovića, a vrime u značenju 'glagolskoga vremena' prije *Upućenja* imaju Babić, Ljubušak, Relković i Lanosović, ali nakon njega kajkavske gramatike, kao *Nemška gramatika*, *Napučenje vu navuk nemškoga jezika*, *Jezičnica horvatsko-slavinska* Jožefa Đurkovečkoga, sustavno rabe taj naziv.

3. Iako je riječ o priručnicima manjega opsega namijenjenima školskoj djeci, možemo zaključiti da je postojala solidna usuglašenost nazivlja na području čitavoga hrvatskoga jezičnog nazivlja, a to bi se, dakako, na većoj i reprezentativnijoj građi moglo još sustavnije potvrditi, što bi značilo da treba provesti temeljitu analizu svih jezičnih priručnika do preporoda. Naime, rad Tome Maretića koji dosada najpotpunije prikazuje taj sustav, priručnike 18. stoljeća gotovo uopće ne uzima u obzir.<sup>25</sup> Vjerojatno bi bili vrlo zanimljivi rezultati takva postupka i za nazivlje drugih struka, ali i za opći leksik, osobito onaj štokavske osnovice koji ne pripada u lijepu literaturu.

4. Određeni se jezikoslovni nazivi, prvi put upotrijebljeni u tim pravopisima, rabe i danas, kao *prijedlog*, *samoglasnik*<sup>26</sup>, ali i neki latinski internacionalizmi, npr. *apostrof*, *paragraf*, *period*. Treba naglasiti da je neke od jezikoslovnih naziva, nastalih u kajkavskom književnom jeziku, preuzela zagrebačka filološka škola, a potom i *hrvatski vukovci* te su kao takvi ušli u hrvatski standard.

Premda u promatranim pravopisima u nazivu za jezik nalazimo odnos *horvatski* ~ *slavonski*, opisujući dva književna jezika, autori pokazuju da imaju jasnu svijest o tome što pripada korpusu hrvatskoga jezika, kao što su to znali pisci, autori gramatika i rječnika kroz čitavu povijest hrvatskoga jezika uzimajući u obzir rezultate prethodnika. Isto tako u tim pra-

---

<sup>25</sup> Ima samo jezična djela Della Belle, Belostenca, Jambrešića i Relkovića. Valja napomenuti da je nedovoljno iscrpan i broj autora i opseg ekscerpiranih naziva iz pojedinih djela, što se pokazalo na primjeru Relkovićeve gramatike, v. Ptičar 1987.

<sup>26</sup> Zanimljivo je napomenuti da iako naziv *veznik* nije potvrđen u tim dvama pravopisima, nalazi se u idućim, vrlo malo promijenjenim izdanjima *Kratkoga navuka*, *Napučenju vu horvatsko pravopisanje*, Budim 1780. i *Napučenju za horvatski prav četeti i pisati*, Budim 1808., a i u jednom školskom priručniku za čakavsko područje, *Upućenju k' lipopisanju*, Ljubljana 1785., a zatim ga preuzimaju Starčević, Babukić, Mažuranić, Đurkovečki, Šulek.

vopisima, koji po svojoj prirodi imaju za zadaću standardizaciju određениh razina jezika, možemo pratiti vertikalnu pojedinih jezikoslovnih naziva od najranijih jezičnih priručnika.

Iako ti pravopisi standardiziraju određenu jezičnu razinu različitih književnih jezika, njihovo jezikoslovno nazivlje, kao što smo pokazali, odražava čvrstu povezanost s nazivljem u prethodnim i budućim gramatikama i rječnicima bez obzira na to kojemu književnom jeziku pripadaju.

### Popis izvora

- B:** Belostenec, Ivan. *Gazophylacium seu latino-illyricorum onomatum aerarium*, I; *Gazophylacium illyrico-latinum*, II. Zagreb, 1740. (pretisci Liber i Mladost, Zagreb, 1972.; Stari grad, Zagreb, 1998.).
- Bb:** Babić, Tomo. *Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accommodata*. Venecija, 1712.
- Bk:** Babukić, Vjekoslav. *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga*. Zagreb, 1836. *Ilirska slovnica*. Zagreb, 1854.
- Čt kn:** Čtenja kniga od pravotvornosti za potrebnost narodnih škol vugerskoga i horvatskoga kraljestva. Budim, 1780.
- DB:** Della Bella, Ardelio. *Dizionario italiano, latino, ilirico*. Venecija, 1728.
- D:** Đurkovečki, Jožef. *Jezičnica horvatsko-slavinska*. Pešta, 1826.
- G:** Gaj, Ljudevit. *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja*. Budim, 1830. (pretisak: Međunarodni slavistički centar SR Hrvatske – Sveučilišna naklada Liber – Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb, 1983.)
- H:** Habdelić, Juraj. *Dictionar ili reči slovenske zvekšega vkup zebrane*. Nemški Gradec 1670. (pretisak: Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1989.).
- J:** Jambrešić, Andrija. *Lexicon latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples*. Zagreb, 1742. (pretisak: Žavod za hrvatski jezik, Zagreb, 1992.).
- K:** Kašić, Bartol. *Institutiones linguae illyricae*. Rim, 1604.
- L:** Lanosović, Marijan. *Uvod u latinsko ričih slaganje*. Osijek, 1776.
- Lj:** Ljubušak (Šitović), Lovro. *Grammatica latino-illyrica ex Emmanuelis*. Venecija, 1713.
- M:** Mažuranić, Antun. *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika*. Zagreb, 1839.  
*Slovnica Hèrvatska*, dio I. Rječosložje. Zagreb, 1859.
- Mi:** Mikalja, Jakov. *Gramatika talijanska ukratko*. Loreto, 1649.
- N:** *Kratki navuk za pravopisanje horvatsko za potrebnost narodnih škol*. Budim, 1779. (pretisak: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje (Biblioteka Pretisci), Zagreb, 2003.)

- Nap:** *Napučenje vu horvatsko pravopisanje z pravočtenjem i glasomerenjem za potrebnost narodnih škol vugerskoga i horvatskoga orsaga.* Budim, 1780.
- Nem gram:** *Nemška gramatika, oder Anfangsgründe der deutschen Sprachkunst* (pripisana Antunu Raispu, v. Puškadija-Ribkin 1994/95.). Beč, 1772.
- Nem jez:** *Napučenje vu navuk nemškoga jezika za potrebnost narodnih škol vugerskoga i horvatskoga kraljestva.* Budim, 1780.
- Prav pis:** *Naputčenje za horvatski prav čteti i pisati. Skup peldami listov i drugeh pismeneh načinov za potrebuvanje ladanjskih škol vu horvatskom kraljestvu.* Budim 1830.
- R:** Relković, Matija Antun. *Nova slavonska i nimačka gramatika. Neue Slavonische und Deutsche Grammatik.* Zagreb, 1767.
- S:** Starčević, Šime. *Nova ričoslovica ilirička.* Trst, 1812.
- St:** Stulli, Joakim. *Lexicon latino-italico-illyricum.* Budim, 1801.  
*Rječosložje ilirsko (slovinsko)-italiansko-latinsko, I. i II.* Dubrovnik, 1806. (pretisak Verlag Otto Sagner, München, 1985.).
- Š:** Šulek, Bogoslav. *Deutsch-kroatisches Wörterbuch, Njemačko-hrvatski rječnik, I. i II.* Zagreb, 1860.  
*Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivolja.* Zagreb, 1874.
- T:** Tadijanović, Blaž. *Svašta po malo iliti kratko složenje imenah i ričih u ilirski i njemački jezik.* Magdeburg, 1761.
- U:** *Uputjenje k' slavonskomu pravopisanju za potrebu narodnieh učionicah u Kraljestvu Slavonie.* Budim, 1779. (pretisak: Ana Pintarić. *Antun Mandić i Uputjenje k' slavonskomu pravopisanju.* Osijek, 1998.).
- V:** Vrančić, Faust. *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum: Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae.* Venecija, 1595.
- Ve:** Veber Tkalčević, Adolf. *Ustroj ilirskoga jezika.* Zagreb, 1856.  
*Slovnica hrvatska.* Zagreb, 1871.
- VI:** Volarić, Fran. *Ilirska slovnica za početne učionice.* Trst, 1852.
- Vo:** Voltiggi, Josip. *Ričoslovník iliričkoga, italianskoga i nimačkoga jezika.* Beč, 1803.

## Literatura

- Badurina, Lada. 2002. Počeci hrvatske pravopisne norme (pogovor pretisku). *Pravopis jezika ilirskoga izdan od Josipa Partaša.* Zagreb : Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. (Biblioteka Pretisci). Str. 37–72.
- Brlobaš, Željka. 2002. Vrste riječi u gramatikama Šime Starčevića. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 29, Zagreb, 7–21.
- Brozović, Dalibor. 1965. Kajkavsko narječje, U knj. Stjepan Babić, *Jezik (Školski leksikon, knj. 12)*, Zagreb, 118–125.

- Cuvaj, Antun. 1910. *Građa za povijest školstva Kraljevine Hrvatske i Slavonije*. I i II, Zagreb.
- Jembrih, Alojz. 1996. Pravopis hrvatskoga jezika kajkavske književne osnovice iz 1651. i 1745. godine, *Kaj* XXIX:4, 37–62.
- Jembrih, Alojz. 1998. Pravopisna rješenja za pravilno pisanje hrvatskih riječi latiničkim slovima. U autorovoj knjizi: *Na izvorima hrvatske kajkavske književne riječi*. Čakovec. 187–213.
- Jembrih, Alojz. 2000. Prvi hrvatskokajkavski moderni pravopis iz 1808. godine. U knj. *Kajkavsko narječje i književnost u nastavi / Zbornik radova sa stručno-znanstvenoga skupa*. Čakovec. 53–59.
- Maretić, Tomo. 1932. Pregled srpskohrvatske gramatičke terminologije XVII, XVIII i XIX vijeka. *Rad JAZU* 243. 13–90.
- Maretić, Tomo. 1945. *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda*. Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. (Djela HAZU, 41)
- Moguš, Milan, Josip Vončina. 1969. Latinica u Hrvata. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* (Zagreb) 11, 61–68.
- Pintarić, Ana. 1998. Antun Mandić i Uputjenje k' slavonskomu Pravopisanju za potrebu narodnih ucsionica u Kraljestvu Slavonie 1779. (pogovor pretisku). Osijek. Str. 63–119.
- Pranjковиć, Ivo. 1985. Gramatika Matije Antuna Relkovića. *Croatica* 22–23, 97–117.
- Pranjковиć, Ivo. 1993–1994. Jezikoslovno nazivlje i kategorijalna određenja u gramatici fra Stjepana Marijanovića. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* (Zagreb) 28–29, 57–70.
- Ptičar, Adela. 1987. Gramatička terminologija u gramatici M. A. Relkovića. *Rasprave Zavoda za jezik* 13, 65–77.
- Ptičar, Adela. 1990. Hrvatski pravopisni priručnici u drugoj polovici 18. stoljeća. *Rasprave Zavoda za jezik* 16, 229–236.
- Ptičar, Adela. 1992. Prinos proučavanju jezikoslovnoga nazivlja 18. stoljeća. *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik* 18, 151–155.
- Ptičar, Adela, Nada Vajs. 2005. Značenje prvih hrvatskih pravopisa. *Na brzu ruku skupljeni skup*. Budimpešta. Str. 255–263.
- Puškadija-Ribkin, Tatjana. 1994–1995. Njemačka gramatika Antuna Raispa iz 1772. godine. *Vrela i prinosi : Zbornik za povijest isusovačkoga reda u hrvatskim krajevima* (Zagreb) 20, 17–28.
- Raguž, Dragutin. 1980–1981. Hrvatska gramatička terminologija u dvjema preradbama Alvarosove latinske gramatike. *Filologija* 10, 97–24.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1880–1975. Knj. I–XXIII. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* 1984–2005–. Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Sv. 1–10–.
- Simeon, Rikard. 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva* I–II. Zagreb : Matica hrvatska.

- Stolac, Diana 1995. Standardizacijski procesi u kajkavskome književnom jeziku. *Filologija* 24–25, 331–338.
- Šojat, Antun. 1970. Pravopis stare kajkavske književnosti. *Filologija* 6, 265–282.
- Vajs, Nada, Vesna Zečević. 2003. Kratki navuk za pravopiszanye horvatzko za pòtrebnozt nàrodnih skol (pogovor istoimenu pretisku). Zagreb : Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. (Biblioteka Pretisci). Str. 57–71.
- Vince, Zlatko. 1970. Grafijsko-pravopisna pitanja pretpreporodnog i preporodnog doba u Slavoniji. *Zbornik radova Prvog znanstvenog sabora Slavonije i Baranje*. Osijek. 773–810.
- Vončina, Josip. 1979a. Došenova »Jeka planine« i jezično-pravopisna problematika. *Forum* 18(37), 115–123.
- Vončina, Josip. 1979b. *Jezičnopovijesne rasprave*. Zagreb.
- Vončina, Josip. 1988–89. O normi hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. *Suvremena lingvistika* 27–28, 65–70.
- Vončina, Josip. 1993. *Preporodni jezični temelji*. Zagreb.

## Linguistic terminology in the first Croatian orthographies published in 1779

### Summary

This paper lays out linguistic terminology in the first Croatian orthographies: the Kajkavian *Kratki navuk za pravopisanje horvatsko* and the Štokavian *Upu-ćenje k' slavonskomu pravopisanju*. Both orthographies were published at the university printing house in Budim in 1779 for school purposes, share the same conception, and consider completely identical orthographic issues in the same manner. The paper provides a comparative outline of the two terminological systems, studies their contacts, and compares them to the linguistic tradition. Accordingly, it also establishes their significance for Croatian linguistic terminology. Although these orthographies standardize a specific linguistic level of different literary languages, their linguistic terminology nevertheless shows close correlation with the terminology in previous and subsequent grammars and dictionaries, regardless of the pertaining literary language.

Ključne riječi: pravopisi 18. stoljeća, povijesno jezikoslovno nazivlje, hrvatski kajkavski književni jezik, slavonski jezik

Key words: the 18<sup>th</sup> century orthographies, historical linguistic terminology, Croatian Kajkavian literary language, Slavonian language